

מסכת ערכין – מראה מקומות דף יד

דף י"ג:

משנה: יש בערכין להקל ולהחמיר כו' כיצד אחד שהעריך את הנאה שבישראל ואת הכיעור שבישראל כו' ובגמ' דף י"ד. כ' דנקט ישראל דוקא משום דמלתא אגב אורחא קמ"ל כו' דאמר ר"י א"ר אסור לאדם שיאמר כמה נאה כנעני זו כו'

ופרש"י דאסור להזכיר שם נוי על כנעני משום לא תחנם ע"ש.

הנה יל"ע גדר האיסור של לא תחנם, דבגמ' ברכות נ"ח: ובעבודה זרה דף כ. איתא שהרואה בריות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו. וכן פסקי' בשו"ע או"ח (רכ"ה, י'). וצ"ב הלא יש איסור של לא תחנם.

והתי' הוא גמ' מפורשת שם בעבודה זרה דף כ. דלאודו' להשי"ת מותר ע"ש כל הסוגיא.

ומבואר דאם כונתו הוא להודות להשי"ת מותר וליכא משום איסור דלא תחנם, אבל סתם לומר שהם נאים אסור.

וראיתי בשיעורי ר' דוד סאלאוויציק שליט"א שדייק מגמ' דידן שהאיסור לא תחנם לשבח גוי הוא אפילו אם אינו מזכיר או משבח נכרי מסויים רק גויים בעלמא ג"כ אסור, דאם כל האיסור הי' רק על נכרי מסויים וכלשוננו של רב, ורמב"ם ושו"ע, א"כ אכתי יכולין לאוקימי מתני' בגויים דעלמא ולא עכו"ם מסויים, אלא ע"כ שהאיסור הוא אפי' על גוי בעלמא.

והק' דא"כ איך אמרו חז"ל חכמה בגויים תאמין (איכ"ר ב', י"ג) וכן איך קאמר הגמ' בברכות דף ח: בג' דברים אוהב אני את הפרסיים ואת המדיים כו'

ותי' דליכא איסור לא תחנם בגר תושב שקיבל עליו ז' מצות בני נח, כמבואר ברמב"ם בהל' עכו"ם (פ"י ה"ו) וא"כ י"ל דחכמי אומות העולם מיירי בגר תושב דליכא לא תחנם.

אולם צ"ב לפרש כן דהרמב"ם עצמו בהל' מלכים (פ"ח הל' י"א) לומד דגר תושב הוא דוקא מי שקיבל על עצמו ז' מצות בני נח מפני שכך ציוה ה' ואז הרי"ז מחסידי אומו"ה, אבל אם עשאו מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם ע"ש. ואף דהלשון משמע שחכמי אומות העולם הם מי שקיבלו עליהם את הז' מצות כראוי, מ"מ קשה לומר כן למעשה, וא"כ הדירה קושיא לדוכתי' איך מותר לספר בשבחן.

והנראה לומר דכל האיסור הוא לשבח את הגוים באופן שנותן להם חן, או ליתן להם מתנה לשם מתנה. אבל אם משבח אותם מצד מה שאנו לומדים מהם, או מה שאנו צריכים לדעת אודותם, א"כ הדברים אינם לשם חן אלא לשם לימוד עבורינו, ובזה ליכא איסור דלא תחנם.

וממילא לא קשיא מהא דאמרו חז"ל חכמה בגויים תאמין, דלמעשה הדעת מחייבת שאנו צריכין לידע דבר זה כדי שעכ"פ ילמדו מהם חכמה כפי הצורך. וכן מאמר חז"ל בג' דברים אני אוהב את הפרסיים היינו ללמוד דבר זה מהם, ואינו כלל לשם חן.

והגדרה זו אנו רואים מהגמ' שם בעבודה זרה דאם בא להודות להשי"ת מותר אפילו לספר בשבחם ולהודות על יפיהם, ורק אסור ליתן להם חן.

עוד מצינו כעין הגדרה זו בדברי הרמב"ן בגיטין דף ל"ח: בסוגיין דהמשחרר עבדו עובר בעשה

דהנה איתא שם בגיטין דף ל"ח דאסור לשחרר עבד כנעני מדכתיב "לעולם בהם תעבדו" וקאמר התם דר"א שחרר עבדי' להשלים מנין משום דמצוה רבה שאני ע"ש בסוגיא.

והק' הרמב"ן דאיך דוחה המצוה של תפילה בציבור, את העשה של לעולם בהם תעבדו.

ונאמרו בזה כמה תירוצים בראשונים ואחרונים

הר"ן (שם בגיטין) כ' בשם י"א שלעולם בהם תעבדו אינו עשה גמור, רק איסור דרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וכן כ' הריטב"א שם.

ולהיפוך תירצו התוס' (פסחים נ"ט.) והרא"ש (ברכות מ"ז ע"ב) שבאמת יש כאן עשה גבי תפילה בציבור משום "ונקדשתי בתוך בני ישראל" ודחי עשה דרבים את העשה דיחיד.

והעירו דלכא' תפילה בציבור הוא רק עשה דרבנן. וכן משמע מלשון התוס' שם בברכות מ"ז: שכ' דאיתא תפילה דהוי מצוה דרבנן ודחיא קרא דלעולם בהם תעבדו, וא"כ צ"ב איך מ"ע דרבנן דוחה מ"ע של תורה, וצ"ע.

וע' רמב"ן דמשמע מפני שאמרו חז"ל בברכות דף ו: שאם בא הקב"ה לביהכ"נ ולא מצא שם עשרה מיד הוא כועס א"כ מצוה דרבים כזה דוחה עשה של תורה, והיינו דמצוה דרבים שאני הוא סברא לעצמו לדחות עשה, וצ"ע.

והרמב"ן שם בגיטין תי' (וכן תי' הר"ן בברכות דף מ"ז בשמו) דאפשר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבדו אלא משום שלא ליתן להם מתנת חנם כענין שנאמר בגויים לא תחנם כו' אבל כשהוא משחררו משום מצוה וצורך הרב דליכא חנינה מותר ע"ש.

וע' רשב"א שמביא דברי הרמב"ן דהאיסור לשחרר עבדו הוא משום לא תחנם, ומקשה עליו מנתינת נבלה לגר ע"ש.

וע' מג"א (אוח סימן צ' ס"ק ל') וכן בטו"א (חגיגה ב: ד"ה עוד) שהקשו על דברי הרמב"ן מהגמ' בברכות דף מ"ז: דמביא ג"כ את דברי הגמ' בגיטין דר"א שחרר עבדי' כדי להצטרף לעשרה, וקמקשי עוד על תי' הגמ' דמצוה שאני הלא היא מצוה הבאה בעבירה ע"ש.

וצ"ע דלדברי הרמב"ן ליכא כאן שום עבירה, דמאחר שיש צורך לשחרר העבד, כדי לקיים את המצוה של תפילה בציבור, ממילא ליכא איסור דלא תחנם, וא"כ מאי קמקשי הגמ' דהו"ל מצוה הבא בעבירה.

ורעק"א (גיטין י"ג. ד"ה ובדברי) הק' עוד מסוגיא הגמ' בע"ז דף ס"ד. גבי הא דקאמר לר"ע דאסור לקיים כלאים מ"מ למעוטי תיפלה שפיר דמי, ע"ש היטב בסוגיא ובקושיית רעק"א.

וע' עוד קו"ש (גיטין ס"ק כ"ב) שהק' הלא כשהוא משחרר עבד כנעני הדין הוא דנעשה כישראל גמור, וא"כ איך שייך לומר דיש כאן איסור דלא תחנם, הלא הישראל הוא המקבל את השחרור, ואין כאן איסור כלל. והוא ממש דומה להא דגיטו וידו באין כאחד, דהדין הוא דגר קטן מטבילין אותו מדין זכי, ואע"פ שאין זכי לגוי, מ"מ אמרי' זכיותו וידו באין כאחד, והזוכה הוא ישראל, וה"נ כאן, וצ"ע.

וכ' ר' אלחנן זצ"ל דאולי צ"ל דמוכח מזה דאזלינן בתר שעת הנתינה, ולא שעת הקבלה, ע"ש היטב.

עוד הקשו האחרונים דבמשנה בסמוך דף י"ד: איתא "אחד שהמית את הנאה שבעבדים ואת הכעור שבעבדים נותן ל' סלע" דמשמע דעל עבד מותר לומר שהוא נאה, ואין על עבדים דין של "לא תחנם" וזה דלא כדברי הרמב"ן, שאמר שהאיסור עשה של לעולם בהם תעבודו גבי עבדים, הוא משום לא תחנם וצ"ב.

ואולי י"ל דאדרבה לא קשה כלל, דהרמב"ן לא קאמר שיש האיסור "לא תחנם" אצל עבדים, דא"כ לא הי' צריך להפסוק של לעולם בהם תעבודו כלל, דכבר יש לאו דלא תחנם, ולא מסתבר לומר דבא הכתוב להוסיף איסור עשה.

אלא ע"כ דבאמת לא שייך לא תחנם אצל עבדים, ולא מיירי כאן מאיסור לא תחנם, רק כונת הרמב"ן לומר דגדר האיסור לשחרר עבד הוא משום מתנת חנם "כעין" לא תחנם, וממילא במקום שיש בזה טובה להאדון ליכא איסור עשה. ור"ל דכמו דיש איסור ליתן לגוי כל מתנת חנם שהיא, כעין זה אסור ליתן לעבד מתנת חנם של חירות, ואסור להוציאו מעבדות לחירות בחנם.

אבל אם יש תועלת לרבו בשחרורו לא מקרי בחנם ומותר.

ולפי"ז לא קשיא לן כלל ממתני' בדף י"ד: דבודאי ליכא שום איסור לומר על עבד שהוא נאה. ובפרט דבאמת יש כמה אופנים לחלק. חדא דהמשנה מיירי בעבד כנעני מת, ובזה אפי' דלכו"ע ליכא איסור משום לא תחנם לומר כמה נאה הוא, וכן תי' בספר שמועת חיים.

ועוד דע' יו"ד (קנ"א) דעל גר תושב ליכא איסור דלא תחנם, וא"כ כ"ש על עבד כנעני דמחוייב במצות כאשה, בודאי ליכא משום לא תחנם, ודו"ק.

ובזה מיושב ק' הרשב"א על הרמב"ן מהא דמותר נתינה בחנם לגר תושב כ"ש לעבד כנעני דאה"נ ליכא איסור משום לא תחנם בעבד כנעני, וכל כונת הרמב"ן הוא רק לומר דהאיסור של לעולם בהם תעבודו הוא כעין לא תחנם ובמקום שיש תועלת להאדון ליכא איסור.

וע' חת"ס שמוסיף בזה שצריך להיות תועלת גדולה דאל"ה אכתי יש כאן עבירה. וממילא מיושב ק' מג"א מהגמ' בברכות, דקושיות הגמ' הוא דהוי מצוה הבא בעבירה, כיון דאין כאן תועלת גדולה, וממילא אכתי יש כאן משום לעולם בהם תעבודו, דאין הגדר ממש כמו "לא תחנם". ואפילו אם יש תועלת קצת, מ"מ אם אין העשה האחר חזק יותר מהעשה דלעולם בהם תעבודו, אכתי מקרי מתנת חנם, ואסור. וע"ז תי' הגמ' דכיון דהוי מצוה דרבים יש כאן תועלת גדולה ע"ש.

וכן מיושב בזה שאר הקושיות, דהדמיון לר"ע גבי מקיים כלאים הוא דצריך תועלת גדולה כדי שלא להיות נחשב איסור לא תחנם, ובלא"ה אכתי יש כאן איסור, ודו"ק.

גמ' בעכו"ם לא משכחת לה דלאו בני אחוזה נינהו כו'

ופי' רבינו גרשום משום דעכו"ם לא קני שדה, ועוד שאין לו שאר אב ואין יורש את אביו ע"ש.

ודברים תמוהים, חדא דבגמ' קידושין י"ז: איתא מפורש דעכו"ם יורש את אביו דבר תורה, וכן הק' המגיה שם. וכן הביא התוס' (ד"ה בעכו"ם) את הגמ' בקידושין. ועוד ק' דאפילו לדבריו משכחת לעכו"ם שדה אחוזה כשירש את אמו, דשאר אם ודאי יש לו, וצ"ע.

וע' ספר שמועת חיים.

עוד יל"ע מהו כונת רבינו גרשום, במש"כ דעכו"ם לא קני שדה. ואולי כונתו כפרש"י (ע' בסמוך) דר"ל בארץ ישראל.

עוד י"ל ע"פ הא דנחלקו רבה ור"א בגיטין דף מ"ז. אי יש קנין לגוי להפקיע קדושת א"י מתרומות ומעשרות, או רק לחפור בו בורות שיחין ומערות. ושי' ר"א דיש לגוי קנין להפקיע מתרומות ומעשרות, ואין לו קנין לחפור בורות.

וביאר הגר"ח על הרמב"ם (פ"א הל' תרומות הל' י') שב' הדינים תלויים זה בזה. ויוצא מדבריו דלר"א אין לגוי קנין בגוף הקרקע בין לקדושה ובין לממונא, ולענין פירות אית לי' קנין אפילו לענין להפקיע מקדושתם. וי"ל דכונת רגמ"ה כדברי ר"א דלא קני גוף ארץ ישראל לענין ממון לחפור בו בורות, ומשו"ה לא יתכן בגוי דין שדה אחוזה.

אולם צ"ע דאפילו אם יש קנין לגוי בארץ ישראל, מ"מ הוא רק שדה מקנה ולא שדה אחוזה וצ"ע.

ורש"י פי' "דלאו בני אחוזה בארץ ישראל נינהו". וגם על פרש"י יש להקשות דהא מ"מ יש להם אחוזה בחו"ל כיון דעכו"ם יורש את אביו דבר תורה כדאיתא בקידושין י"ז: שהבאנו למעלה.

ותי' הגרי"ז דכל שדות דחו"ל לא חשיבי אחוזה כלל, כדאיתא לקמן כ"ט. דמקרקעי דחו"ל כמטלטלי דא"י דמו, והיינו דקרקע בחו"ל חשיבי "ירושה" ולא "אחוזה". והוא חידוש גדול.

התוס' פי' דהדין של "שדה אחוזה" הוא ממצות התלויות בארץ, וכיון דעכו"ם אין להם נחלה בארץ ישראל ממילא לא משכחת דין שדה אחוזה אצל עכו"ם.

והק' בשיעורי ר' משולם דוד הלוי דברמב"ם הל' תרומות (א', ג') מבואר דמלך ישראל שכבש ארצות אחרות לאחר שכבש א"י, דין אותן ארצות כדין א"י לכל דבר, וא"כ משכחת שדה אחוזה אף בנכרי, באופן שכיבש מלך ישראל ארץ אחרת מנכרי והוא נשאר באותו קרקע בנחלתו שירש מאבותיו, דהיא דינו כשדה אחוזה.

ותי' דמ"מ אין דין יובל נוהג בו כדאיתא ברמב"ם הל' שמיטה ויובל (י"א, א') דרק "ארץ ישראל המתחלקת לשבטים אינה נמכרת לצמיתות" ע"ש. ויתכן לומר דגם דין שדה אחוזה אין לה.

ונמצא ששאר ארצות שכיבשם מלך ישראל אף שיש להם דין א"י לכל דבר, מ"מ כמו דאין היובל נוהג בהם דאינם מתחלקים לשבטים, ה"ה דאין דין שדה אחוזה נוהגת בהם. וא"כ לא מצינו דין שדה אחוזה לעכו"ם, ודו"ק.

ואף דיש להקשות דשייך דין שדה אחוזה בעכו"ם בקרקע בא"י הניתנת לו במתנה אליבא דר"מ דדבר הניתן במתנה אינה חוזרת ביובל, דס"ל דמתנה אינה כמכר, או אפ' דמירי בעכו"ם שזכה בשדה הפקר, מ"מ י"ל דכונת הגמ' לומר דדין שדה אחוזה רק נאמר בישראל ולא בעכו"ם.

ועוד יתכן לומר דכיון דאין להם ירושה בארץ ישראל אין להם דין שדה אחוזה כלל, דדין שדה אחוזה תלוי בבעלות על קרקע מדין ירושה, ולא סתם שהוא בעלים על קרקע בארץ ישראל, ודו"ק.

משנה: בשדה אחוזה להקל ולהחמיר כיצד אחד המקדיש בחולת המחוז וא' המקדיש בפרדסיות סבסטי נותן זרע חומר שעורים כו'

ופרש"י נותן מי שפודה אותן בין בעלים בין אדם אחר. וכ"כ הרמב"ם בהל' ערכין (פ"ד).

והק' השפת אמת דאם שוה באמת הרבה למה לא ימכור הגזבר למי שנותן יותר, בשלמא הבעלים זכתה להם תורה בזה השומא, אבל כשאין הבעלים רוצין לפדותה למה לא יכריזו למכור בשוי' ע"ש.

ויש אחרונים (ע' ספר דברות אריאל) מתרצים ע"פ חקירת הצפנת פענח (פ"ד מערכין ה"א) אם דין חמשים שקל כסף הוא בגדר שומא וגזה"כ להתנהג כאילו כך הוא שוי' של השדה, או דהוי סתם גזה"כ דנגאלת בחמשים ולא משום דנידון כשוי'.

ועפ"ז י"ל דכל קושיות השפת אמת יתכן רק אי נימא דכל הדין של חמשים שקל הוא גזה"כ בעלמא, ולכן שייך לומר דנאמר רק בבעלים ולא במכירה לאחר.

אבל אי נלמוד רש"י והרמב"ם דהם סוברים שדין פדיון דחמשים שקל כסף הוא בגדר שומא ודין להתנהג כאילו זה שוי' של השדה, א"כ אין נפק"מ בין הבעלים לאדם אחר, ולכן אין הגזבר יכולה למוכרה בפחות, ומיושב ק' השפת אמת.

משנה: שבשדה אחוזה הוא נותן חומש כו'

הרמב"ם בסוף הל' תמורה (ד', י"ג) נתן טעם להוספת חומש, ולדין והי' הוא ותמורתו יהי' קודש, וז"ל אע"פ שכל חוקי התורה גזירות הם כו' ראוי להתבונן בהם וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם כו' ירדה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע, שטבע של אדם נוטה להרבות קניינו ולחוס על ממונו, ואע"פ שנדר והקדיש אפשר שחזר בו וניחם ויפדה בפחות משויו, אמרה תורה אם פדה לעצמו יוסיף חומש כו' ע"ש.

ולדברי הרמב"ם הקשו האחרונים דבשדה אחוזה שנתנה תורה קצבה לפדותו בחמישים לא שייך טעם הנ"ל, וא"כ למה הוסיפה התורה דין חומש גם בזה. והאם נימא דיש בזה משום "לא פלוג" אף בדאורייתא, וצ"ב.

ע' ספר שמועות חיים.

גמ' אמר ר' הונא הקדיש שדה מלאה אילנות כשהוא פודן פודה אילנות בשויין וחוזר ופודה קרקע בית זרע כו' אלמא קסבר ר"ה אדם מקדיש בעין יפה כו'

נתחדש ב' דינים בדברי ר' הונא, חדא דעצם ההקדש חל גם על האילנות. שנית דהפדיון הוא בנפרד אע"ג דהקדושה שחל על האילנות הוא ע"י הקדש הקרקע מ"מ פדיונם נפרד.

ופשטות תרוייהו מדינא דעין יפה מקדיש, דלכן אמרינן דנתכוין להקדיש גם האילנות, וגם נתכוין דבפדיון יפדו כל אחד בפנ"ע.

והק' הגרמ"ד על פרש"י דנקט הדין דבעין יפה מקדיש לענין הדין של פדיון דכל א' נפדה בפנ"ע, ולא נקט הדין דעין יפה לענין העצם דבר שגם האילנות נכללו בההקדש.

עוד הק' מאי שייך דין הפדיון לדין מקדיש בעין יפה, דאע"ג דאמרי' שהקדיש גם את האילנות משום דבעין יפה מקדיש, מ"מ השתא הגזבר יכול לעשות באילנות כרצונו, ויכול לקוצצם ולמוכרם לעצים, וא"כ פשיטא לן דנפדים בפנ"ע, דהא איכא ב' נכסים השייכים להקדש והוו ממונות דהקדש וא"כ בודאי דיפדה השדה בפנ"ע והאילנות בפנ"ע, ומדוע אמרי' דרק משום דמקדיש בעין יפה מקדיש פודה האילנות בפנ"ע, ונשאר בצ"ע.

ואפ"ל דחדא קושיא מתורצת בחברתא, דכל הטעם דנפדין בפנ"ע הוא רק מפני דהא דאילנות קדושים הוא מדין עין יפה מקדיש.

ור"ל דמהא דהוצרכו לטעם דעין יפה מקדיש, ע"כ שאין האילנות נכללים בעצם השדה, רק הם דברים נוספים על השדה, וסתם הקדש השדה אינו כולל את האילנות כלל. ורק משום דבעין יפה מקדיש הרי הוא כולל בהקדישו גם את האילנות.

וא"כ זה גופא מראה לנו שהם ב' דברים נפרדים, ולהכי פדיונים בנפרד. אבל אם בעין רעה מקדיש ומ"מ האילנות בכלל, א"כ בע"כ דהויין הקדש אחד ואילנות נגררים אחר השדה. אבל מכיון דכל הטעם שהאילנות קדושים הוא משום דבעין יפה מקדיש ע"כ דהוי כמו ב' הקדשות וממילא גם פדיונם בנפרד.

ע' עוד רמב"ם בהל' ערכין (ד', ט"ו).

גמ' איתבי' הקדיש ג' אילנות ממתע עשרה לבית סאה כו'

ע' תוס' (ד"ה הקדיש) שכ' דכאן מיירי בנטיעות, דאילו אילנות גדולים בג' אילנות לבית סאה סגי ע"ש.

וע' רמב"ם בהל' ערכין (ד', י"ז) שכ' היו האילנות ג' אילנות לתוך בית סאה ולא פירש שהאילנות בלבד הוא שהקדיש, הר"ז הקדיש את הקרקע ואת האילנות שביניהן כו'. וע' כס"מ דהרמב"ם גרס הקדיש שלשה אילנות לתוך בית סאה כו' וע' ברכת הזבח שכ' דלגירסת התוס' מיירי הגמ' בנטיעות קטנים, ולגירסת הרמב"ם מיירי מאילנות גדולים. וע' הגהות חשק שלמה.

ע' בדברי התוס' (ד"ה פחות) שמחלק בין מכר למקדיש, וע' שיעורי רמ"ד.

גמ' דהא שמעינן לי' לר"ש דאזיל בתר פדיון כו'

ע' ספר ברכת כהן

גמ' ר"מ אומר מגין ללוקח שדה מאביו ומת אביו ואח"כ הקדישה מגין שתהא לפניו כשדה אחוזה כו' ע' ח'י הגרי"ז שהעיר מדוע צריך פסוק לזה, הלא לאחר שמת אביו ירושה היא לו ואינה חוזרת ביובל, ומאי איכפת לן שקנה מאביו מקודם ע"ש בדבריו.

דף י"ד:

גמ' א"ר פפא הקדיש טרשין פודן בשוין כו' לא גאלן יוצאן ביובל מ"ט שדה אמר רחמנא שדה כל דהו כו' ע' ספר שמועות חיים שמביא מהלכות קטנות (ח"ב סימן רל"ד) שהסתפק אם נוהג שביעית ביערות ובמדברות, דבגמ' קידושין דף נ"ז: דייקין מדכתיב ושלח את הציפור על פני השדה, שלא ישלחנה לים ולמדבר, וא"כ גם בשביעית דכתיב שדך לא תזרע אולי דנמעט מזה יער ומדבר.

וע' גליוני הש"ס (ערלה פ"א ה"ב) לגבי הנוטע בבית דפטור ממעשרות משום דכתיב שדה דא"כ הנוטע במדבר יפטר ממעשרות. וכל דאולי אין שייך כלל, דבמדבר אין מצמיח ואם מצמיח כבר חשיב שדה.

וע' ספר תורת הארץ (פ"ז אות מ"א) שכ' דמדברי ההלכות קטנות נראה דמדבר מתמעט לא משום דאין מצמיח רק משום דלא שכיחי בני אדם, דלהכי לא מקרי שדה, ולכן גם יערות לא מקרי שדה.

אולם בגמ' דידן גבי טרשין, מבואר דגם מקום שאין ראוי לזריעה ואין מצמיח, מ"מ שם שדה עליו, ודלא כגליוני הש"ס דלעיל.